



Moduł 3: Rasizm

CLIO

Radzenie sobie z postawami wrogości a budowanie kompetencji obywatelskich. Trudne wyzwania dla nauczycieli szkół zawodowych.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union



Październik 2021

Informacje o projekcie

Akronim projektu:	CLIO
Tytuł projektu:	Radzenie sobie z postawami wrogości a budowanie kompetencji obywatelskich. Trudne wyzwania dla nauczycieli szkół zawodowych.
Numer projektu:	2019-1-DE02-KA202-006185
Agencja Narodowa:	NaBibb
Strona internetowa:	www.clio-project.eu
Autor projektu:	Institut für Didaktik der Demokratie, Leibniz University Hannover
Wersja dokumentu:	1.00
Data opracowania:	18.07.2020



Wsparcie Komisji Europejskiej dla produkcji tej publikacji nie stanowi poparcia dla treści, które odzwierciedlają jedynie poglądy autorów, a Komisja nie może zostać pociągnięta do odpowiedzialności za jakiekolwiek wykorzystanie informacji w niej zawartych. Numer projektu: 2019-1-DE02-KA202-006185.



Strony projektu



Leibniz
Universität
Hannover



Institut für
Didaktik der
Demokratie



Demokratiezentrum **Wien**
www.demokratiezentrum.org

Institut für Didaktik der Demokratie
Leibniz Universität Hannover,
Niemcy
www.idd.uni-hannover.de/en

Technical school Nikola Tesla,
Vukovar,
Chorwacja
www.ss-tehnicka-ntesla-vu.skole.hr

Zespół Szkół Poligraficznych,
Warszawa,
Polska
www.zspoligraf.pl

Warszawskie Centrum Innowacji
Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń
Warszawa,
Polska
www.wcies.edu.pl

Nansen Dialogue Centre, Osijek,
Chorwacja
www.ndcosijek.hr

Demokratiezentrum Wien,
Austria
www.demokratiezentrum.org



SPIS TREŚCI

Projekt CLIO.....	6
1. Podstawowe informacje	7
2. Co oznacza rasizm i jakie są jego definicje	8
3. Historia	10
Rys historyczny	10
Kontekst historyczny	11
4. Formy rasizmu: Jak wygląda rasizm w życiu codziennym?	12
Rasizm biologiczny	13
Rasizm kulturowy	13
Rasizm na co dzień.....	13
Rasizm instytucjonalny lub strukturalny	15
5. Dlaczego rasizm jest niebezpieczny dla demokracji?	16
6. Propozycje ćwiczeń do wykorzystania na zajęciach	19
7. Gdzie szukać informacji? Organizacje pozarządowe i inne instytucje.....	20
7. Literatura.....	21
8. Literatura uzupełniająca	22



PROJEKT CLIO

Clio to międzynarodowy projekt dotyczący prewencji i radzenia sobie z prawnym ekstremizmem w szkołach zawodowych. Dzięki wiedzy i informacjom zawartym w tym projekcie nauczyciele i dyrektorzy z łatwością będą mogli zrozumieć różne stanowiska i zachowania uczniów oraz będą w stanie bronić wartości demokratycznych. W tym celu eksperci z Austrii, Polski, Chorwacji i Niemiec, w ścisłej współpracy z grupą docelową, opracowali różne pomocne materiały dla nauczycieli szkół zawodowych, takie jak: aplikację, szkolenie oraz podcast. Głównym celem tego projektu jest dzielenie się wzajemną wiedzą i doświadczeniami z innymi partnerami w poszczególnych krajach w celu dostarczenia szkołom profesjonalnych materiałów i wiedzy.



1. PODSTAWOWE INFORMACJE

W tym module dowiesz się o...

- ... podstawowych definicjach rasizmu
- ... historycznym kontekście rasizmu
- ... tym, jak można rozpoznać różne formy rasizmu
- ... tym, dlaczego rasizm jest niebezpieczny dla demokracji

Pod różnymi podrozdziałami zaproponowano ćwiczenia, których można użyć do nauczania o rasizmie. Ponadto, zamieszczono adresy stron internetowych, które służą pomocą w konkretnych sytuacjach, a zamieszczona literatura i wspomniane publikacje sprzyjają poszerzaniu wiedzy na ten temat.

Pytania sprawdzające wiedzę:

- „Rasy” są wytworem rasizmu, innymi słowy to rasizm tworzy rasy.
- Co oznacza i co myślisz o powyższym cytacie niemieckich socjologów Iman Attia i Ozana Z. Kesikiliça.
- Czy spotkałeś się z rasizmem w swoim codziennym życiu?
- Czy dla ciebie rasizm jest problemem społecznym?

Ćwiczenie typu burza mózgów: Niebezpieczeństwo „jednej historii”

Mój współlokator miał jedną historię o Afryce. Jedna historia katastrofy. W tej jednej historii nie było możliwości, by Afrykanie byli do niej podobni w jakikolwiek sposób. Nie ma możliwości uczuć bardziej złożonych niż litość. Brak możliwości połączenia jako równy człowiekowi. [...] Ta pojedyncza opowieść o Afryce ostatecznie pochodzi, jak sądzę, z literatury zachodniej. [...] Pokazywać ludzi jako jedną rzecz, jako jedną rzecz, wciąż od nowa i tym się stają. Nie da się opowiedzieć o jednej historii bez mówienia o władzy. [...] Władza to umiejętność nie tylko opowiedzenia historii innej osoby, ale uczynienia z niej ostatecznej historii tej osoby. [...] Kiedy odrzucamy pojedynczą historię, kiedy zdajemy sobie sprawę, że nie ma ani jednej opowieści o żadnym miejscu, odzyskujemy rodzaj raju¹.

Ten cytat jest fragmentem „Ted Talk” z Chimamandą Adichie pt. „Niebezpieczeństwo jednej historii”.

(<https://www.youtube.com/watch?v=D9Ihs241zeg>).

Czy istnieją jakieś pojedyncze historie, które istnieją w twoim społeczeństwie lub w twoim prywatnym środowisku o pewnej grupie, określonym kraju itp.? Czy możesz podać kilka przykładów tych pojedynczych historii? Jak myślisz, dlaczego te pojedyncze historie istnieją i czy widzisz z nimi jakieś

¹ C. Adichie, *Die Gefahr einer einzigen Geschichte*, 2009 (<https://www.youtube.com/watch?v=D9Ihs241zeg>). Accessed: 24 September 2020. (Transkrypcja: <https://www.hohschools.org/cms/lib/NY01913703/Centricity/Domain/817/English%2012%20Summer%20Reading%20-%202018.pdf>) [dostęp: 24.09.2020].

problemy? Jakie są problemy według Adichie? A czy możesz pomyśleć o synonimie sformułowania Adichie „pojedyncza historia”?

2. CO OZNACZA RASIZM I JAKIE SĄ JEGO DEFINICJE

Nie tylko od niedawnych protestów przeciwko rasistowskiej przemocy policji w Stanach Zjednoczonych i wielu krajach na świecie toczą się gorące i bardzo emocjonalne debaty publiczne na temat rasizmu. Debaty te często ujawniają, że nie ma szerokiego społecznego konsensusu co do pojęcia rasizmu. Opinie na pytania typu „Co stanowi zachowanie rasistowskie i język rasistowski?” i „Kogo dotyczy rasizm?” są podzielone. Co więcej, rzuca się w oczy, że w Niemczech i Europie rasizm jest często kojarzony tylko z historycznym okresem narodowego socjalizmu, a nie z innymi formami rasizmu w historii (np. historia kolonialna) lub w teraźniejszości (np. rasizm instytucjonalny)². W następnym rozdziale zostaną przedstawione i omówione różne definicje rasizmu. Znajdziesz tu również informacje o historycznym kontekście rasizmu i konceptualnej historii samego terminu.

Ksenofobia

Innym terminem używanym w związku z tematem rasizmu jest ksenofobia, która wywodzi się z języka greckiego i oznacza – strach przed obcym. Jest często używany jako synonim rasizmu. Termin ten jest jednak problematyczny, ponieważ skupia się na poczuciu strachu. W rzeczywistości na negatywny stosunek do „nieznajomego” nie wpływa przede wszystkim strach, ale raczej nienawiść i stereotypy. Dyskryminacja, która się z tym wiąże, jest zatem ukrywana, a osoby ksenofobiczne przyjmują rolę ofiary. Faktyczne ofiary, a mianowicie dotknięta grupa „obcych” (często uchodźców, migrantów lub osoby nieco „inne”) oraz skutki wrogości i dyskryminacji wobec nich są ukryte. Co więcej, termin ten sugeruje również akceptację klasyfikacji tego, kto jest postrzegany jako „obcy” lub cudzoziemiec w społeczeństwie. Ponieważ ludzie koloru, którzy urodzili się w danym kraju, nadal mogą być określane jako „obcy”.

Podobnie jak w debacie publicznej, również w nauce nie ma powszechnego postrzegania rasizmu. Klasyczne rozumienie rasizmu to jednak „[...] przekonanie, że ludzie mogą być podzieleni na odrębne i wyłączone jednostki biologiczne zwane „rasami”; że istnieje związek przyczynowy między odziedziczonymi cechami fizycznymi a cechami osobowości, intelektu, moralności oraz innymi cechami kulturowymi i behawioralnymi; i że niektóre rasy są z natury lepsze od innych”³.

Jak zawsze w naukach społecznych, istnieją różne podejścia do licznych prób definicji, które są stale rozwijane: niektóre koncentrują się raczej na treści rasizmu, podczas gdy inne koncentrują się bardziej na tym, jak on działa⁴.

To, jak definiowane jest zjawisko społeczne, ma ogromny wpływ na kształtowanie rozwiązań problemów dotyczących tego zjawiska. Dlatego na środowisku naukowym spoczywa wielka

² C. Koller, *Rassismus*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, s. 7, 2009.

³ A. Smedley, *Racism*, (<https://www.britannica.com/topic/racism>) [dostęp: 17.08.2020].

⁴ C. Koller, *op. cit.*, s. 8.



odpowiedzialność, ponieważ ich definicje wpływają na polityków, innych decydentów i oczywiście także na osoby prywatne.

Ćwiczenie: Definicja

Przeczytaj artykuł *Definicja rasizmu: Merriam-Webster by dokonać aktualizacji po żądaniu* w BBC News (<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52993306>) i odpowiedz na następujące pytanie:

- Jakie są różnice między obecną a zaktualizowaną definicją?

Można zauważyć, że rasizm wykracza poza przekonanie, że istnieją różnice między grupami etnicznymi, które są trwałe i niezmiennie. Oprócz tego komponentu „różnicy”, rasizm ma także komponent strukturalny i historyczny. Amerykańsko-amerykański historyk Fredrickson definiuje rasizm łącząc aspekty „różnicy” i „władzy”. Istnieje „społeczna i polityczna strona ideologii — jej związek ze sprawowaniem władzy w imię rasy i wynikającymi z niej wzorcami dominacji lub wykluczenia. Aby spróbować krótkiego sformułowania, moglibyśmy powiedzieć, że rasizm istnieje, gdy jedna grupa etniczna lub historyczna zbiorowość dominuje, wyklucza lub dąży do wyeliminowania innej na podstawie różnic, które uważa za dziedziczne i niezmiennie.⁵

Filomena Essed, krytyczna teoretyczka rasy, ukuła w latach 80. XX wieku termin „rasizm na co dzień”. Codzienny rasizm definiuje jako „proces, w którym (a) uspołecznione pojęcia rasistowskie są integrowane w znaczenia, które sprawiają, że praktyki są natychmiast definiowalne i możliwe do opanowania, (b) praktyki o implikacjach rasistowskich stają się same w sobie znane i powtarzalne oraz (c) leżące u podłoża rasowego i etnicznego relacje są aktualizowane i wzmacniane przez te rutynowe lub znane praktyki w codziennych sytuacjach.”⁶ Jest to zatem wdrażanie rasistowskich pojęć w życie codziennym.⁷ Ta społecznie wyuczona wiedza rasistowska jest powielana każdego dnia i często nie jest nawet postrzegana przez osoby, na które nie ma ona wpływu, ponieważ jest tak „normalna”. Przykładem codziennego rasizmu jest pozornie nieszkodliwe pytanie „Skąd właściwie jesteś?” ponieważ wyklucza adresata z (białej) społeczności mieszkającej w kraju. Osoby poszkodowane są subtelnie pamiętane, że nie należą do danego kraju. Powiedzenia typu „Nie mam nic przeciwko Turkom/Czarnym itd., ale...” są również typowe dla codziennego rasizmu. Nawet jeśli codzienny rasizm może wydawać się nieszkodliwy dla osób, które nie są nim dotknięte, pomaga utrzymać, normalizować i uzasadniać zachowania rasistowskie⁸.

Innymi słowy: rasizm jest zjawiskiem o szerokim zasięgu. Rasizm występuje, gdy różnorodność ludzi, która jest nieuniknionym efektem ubocznym współczesnych społeczeństw, w których żyjemy, jest przypisywana czynnikom biologicznym i kulturowym. Ten proces przypisywania cech biologicznych i/lub kulturowych nie dotyczy jednak wszystkich. Dotyka tych, którzy są postrzegani jako inna „rasa”

⁵ G.M. Fredrickson, *Racism: A Short History*, s. 170, 2015.

⁶ C. Barskanmaz, *Recht und Rassismus. Das menschenrechtliche Verbot der Diskriminierung aufgrund der Rasse*, Berlin, Springer, 2019, s. 59.

⁷ C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 60.

⁸ C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 60.



lub inna „grupa etniczna”. Drugą stroną tej samej monety jest to, że nie każdy może przypisać te cechy, ale tylko ci, którzy nie są postrzegani jako inna „rasa” lub inna „grupa etniczna”.

To jest tak, jak powiedziała Adichie (patrz: *Burza mózgów: Niebezpieczeństwo pojedynczej historii*): Niemożliwe jest przypisanie ludziom cech – lub w jej słowach – opowiedzenie pojedynczej historii o innej osobie bez uwzględnienia aspektu moc: *Władza to zdolność nie tylko do opowiedzenia historii innej osoby, ale do uczynienia z niej ostatecznej historii tej osoby*⁹.

Dlatego rasizm może działać tylko w systemie, który zapewnia struktury dla rasistowskiej ideologii, rasistowskich uprzedzeń i rasistowskich zachowań. Struktury te są kształtowane przez władzę, a więc przez grupę, która zajmuje pozycję hegemonii w społeczeństwie. Przywilej przebywania na tej pozycji hegemonii i korzystania z tej władzy został ukształtowany historycznie (patrz niżej).

3. HISTORIA

Rys historyczny

Termin „rasizm” jest stosunkowo młody. Przymiotnik „rasista” został po raz pierwszy użyty w języku francuskim przez nacjonalistów jako samookreślenie w latach 90. XIX wieku. W latach dwudziestych termin „rasistowski” był tłumaczeniem partii niemieckich zorientowanych na „völkisch”, czyli ludowy. Rzeczownik rasizm pojawił się także w latach 20. XX wieku jako hasło w kontekście antyrasistowskim, aby znaleźć nazwę dla zjawiska, z którym antyrasizm walczył.

Dużo starszy jest jednak termin „rasa”, który stanowi podstawę terminów „rasizm” i „rasista”. Nie jest jasne, gdzie leży etymologiczne pochodzenie tego terminu; prawdopodobnie pochodzi z arabskiego. W XIII wieku oznaczało to przynależność do rodziny w językach romańskich. Pod koniec XV wieku po raz pierwszy w Hiszpanii nazwano ludność żydowską „rasą”. To nie tylko wykluczało Żydów pod względem religijnym, ale także ze względu na ich pochodzenie od reszty ludności hiszpańskiej. W XVI wieku we Francji szlachta redytarna użyła tego terminu, aby zdystansować się od arystokratów, którzy nie byli szlachcicami z urodzenia. Znaczenie słowa „rasa” pojawiło się dzisiaj w XVIII wieku, w epoce Oświecenia, aby podjąć próbę klasyfikacji ludzkości. „Rasa” stała się pojęciem definiującym w antropologii i etnologii, co z konieczności prowadziło do pozytywnych i negatywnych atrybucji różnych „ras”. W XIX wieku terminy „rasa”, „naród” i „lud” stawały się coraz bardziej mieszane. Ponadto rozwinęło się rozumienie, że naród jest wspólnotą pochodzenia. W ten sposób nacjonalizm i rasizm połączyły się w pewnym stopniu, nawet jeśli nie oznaczają tego samego. Ta pseudonaukowa koncepcja ludzkich „ras” uzasadniała ideologie i teorie polityczne, na podstawie których popełniano straszliwe okrucieństwa. Wraz z ustanowieniem genetyki jako dyscypliny naukowej istnienie ludzkich „ras” stało się dyskusyjne i zostało obalone.¹⁰ Nawet jeśli idea ludzkich „ras” od dawna jest przestarzała, termin „rasa” jest nadal czasami używany w oficjalnych tekstach. Na przykład w Niemczech rząd dopiero niedawno, w 2020 r., zdecydował o usunięciu słowa „Rasse” z niemieckiej konstytucji (gdzie jest

⁹ C. Adichie, *Die Gefahr einer einzigen Geschichte* (<https://www.youtube.com/watch?v=D9lhs241zeg>), 2009 [dostęp: 23.09.2020].

¹⁰ C. Koller, *op. cit.*, s. 9-10.



używane w paragrafie dotyczącym zasady niedyskryminacji), aby zapobiec dalszej reprodukcji tego pomysłu różnych „ras” poprzez uporczywe używanie tego terminu w tekstach prawnych (zob. Moduł 1)¹¹.

Ważne jest jednak, aby zrozumieć, że chociaż niemieckie słowo „Rasse” wyraźnie odnosi się do biologicznej różnicy grup etnicznych, termin ten ma różne znaczenia i konotacje w innych językach. Podczas gdy termin ten ma podobne znaczenie w języku chorwackim i polskim jak termin niemiecki, angielski termin „rasa” dla kontrastu obejmuje również społeczne składniki pojęcia grup etnicznych i dlatego wyraźniej wyjaśnia, że „rasa” jest konstruktem społecznym a nie genetyczną lub biologiczną „daną”.

Kontekst historyczny

Historia rasizmu jest jeszcze bardziej złożona niż historia pojęciowa tego terminu. Uczeni spierają się, czy rasizm istniał już przed skonstruowaniem koncepcji ludzkich „ras” w XVIII wieku. Historycy często używają terminu quasi- lub protorasizm, aby opisać te przednowoczesne formy rasizmu.

Jakikolwiek termin zostanie użyty do opisanie tego zjawiska, ucisku ludzi z powodu ich rzekomej nierówności, sięga daleko wstecz w historii ludzkości. Podbijanie ludzi na wojnie często wykształciło struktury pozwalające na dystansowanie się od ludzi, których sobie poddawali. Przykładem tego jest podbój północnych Indii przez Aryjczyków 1500 p.n.e. Stworzyli system kastowy oparty na pochodzeniu i kolorze skóry. Ponadto starożytne państwo Sparta charakteryzowało się uciskiem jednej grupy etnicznej nad innymi¹². Konstruując różne „rasy” w hierarchii (oczywiście na szczycie jest własna „rasa”), dyskryminacja i przemoc wobec innych ludzi są usankcjonowane i łatwiejsze do zaakceptowania.

Kolejnym ważnym krokiem w rozwoju współczesnego rasizmu było prawdopodobnie ustanowienie zasady „czystości krwi” (*limpieza de sangre*) od XV wieku w czasie „rekonkwisty” w Hiszpanii. W trakcie chrześcijańskiego podboju Hiszpanii, która w tamtym czasie była w dużej mierze zaludniona przez muzułmańskich „Maurów”, ludność żydowska (i muzułmańska) była prześladowana i prawnie dyskryminowana¹³. (patrz Moduł 4)

Tworzenie ludzkich „ras” jest niezaprzeczalnie związane z historią kolonializmu od XVI do XIX wieku. Wraz z globalną hegemonią europejskich potęg morskich oraz kolonizacją Ameryki Północnej, Środkowej i Południowej powstały struktury transatlantyckiego handlu niewolnikami. W tym okresie dziesięć do dwunastu milionów Afrykańczyków zostało sprzedanych do niewoli w Ameryce. Transatlantycki handel niewolnikami był faktycznym motorem globalizacji we wczesnym okresie nowożytnym¹⁴. W tym wyłaniającym się amerykańskim społeczeństwie europejskich kolonistów z różnych klas społecznych oraz represjonowanych niewolników afrykańskich i rdzennych Amerykanów kolor skóry stał się podstawową cechą społeczną klasyfikacji. Od końca XVII wieku koloniści północnoamerykańscy identyfikowali się jako „biali”. Zasada równości w młodej amerykańskiej

¹¹ *Pläne der Bundesregierung – Grundgesetz: Begriff „Rasse” wird gestrichen*, ZDF 2020. (<https://www.zdf.de/nachrichten/politik/grundgesetz-rasse-lambrecht-100.html>) [dostęp: 12.02.2021].

¹² C. Koller, *op.cit.*, s. 15-16.

¹³ C. Koller *op.cit.*, s. 16-18.

¹⁴ C. Koller, *op.cit.*, s. 18-20.



demokracji nie dotyczyła zniewolonych Afrykanów, którym odmówiono tych praw obywatelskich. Aby usprawiedliwić to nierówne traktowanie, Afrykanie zostali pozbawieni statusu ludzi i zostali sklasyfikowani jako podrzędna „rasa”¹⁵. Mimo że niewolnictwo w różnych częściach Ameryki zostało zniesione do końca XIX wieku¹⁶, rasistowskie teorie o rzekomej „naturalnej” nierówności ludzi były integralną częścią nowoczesnych społeczeństw i systemów politycznych (np. Narodowy Socjalizm) i przetrwały przez wieki aż do dzisiaj.

Uczni zwracają ponadto uwagę, że tworzenie ludzkich „ras” zostało rzeczywiście wzmocnione i promowane w okresie Oświecenia. Ponieważ idee Oświecenia prowadziły do prymatu nauki, dysproporcje między grupami etnicznymi zostały poddane badaniom, aby rzekomą wyższość białej rasy można było uzasadnić naukowo.

Podsumowując, można zauważyć, że historia rasizmu jest bardzo złożona, a jego początki sięgają daleko w historię ludzkości. Co więcej, historia rasizmu wiąże się z pojawieniem się innych ideologii nierówności (np. antysemityzmu). Ze względu na to, że teorie rasistowskie są naukowo niestabilne, skonstruowano inne wyjaśnienia rzekomej nierówności ludzi, tak aby dziś przedstawiać raczej wyjaśnienia kulturowe (rasizm bez ras, neorasizm czy rasizm kulturalistyczny)¹⁷.

4. FORMY RASIZMU: JAK WYGLĄDA RASIZM W ŻYCIU CODZIENNYM?

Ćwiczenie: Formy rasizmu

Napisz wszystkie rodzaje rasizmu jakie znasz. Następnie, przeczytaj tekst poniżej i dodaj formy rasizmu których nie ma na twojej kartce. By to zrobić, skorzystaj z innego koloru.

Odpowiedz na następujące pytania:

- Czy znałeś lub znałaś formy rasizmu, które poznałeś lub poznałaś i są dla ciebie nowe?
- Czy zdawałeś lub zdawałaś sobie sprawę, że jest tak wiele form i przejawów rasizmu?

Wyróżniamy różne formy zachowań rasistowskich i jak takie zachowanie jest usprawiedliwiane. Możliwa kategoryzacja może wyglądać następująco:¹⁸

- Rasizm biologiczny
- Rasizm kulturowy i neorasizm
- Rasizm na codzień
- Rasizm instytucjonalny

¹⁵ A. Smedley, Smedley B.D., *Race as Biology Is Fiction, Racism as a Social Problem Is Real. Anthropological and historical perspectives on the social construction of race*, „American Psychologist”, 60 (1), 16-26, 2005

(<https://pdfs.semanticscholar.org/c4ca/5bcd7bf7d92e500369858cd505a082597c70.pdf>) [dostęp: 18.08.2020]

¹⁶ M.M. Auma, *Rassismus* (<https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration/223738/rassismus>). [dostęp: 19.02.2021].

¹⁷ C. Koller, *op.cit.*, s. 89.

¹⁸ C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 51.



Rasizm biologiczny

Jak wspomniano powyżej, ta początkowa forma współczesnego rasizmu powstała w XVII wieku i była szeroko rozpowszechniona przez następne stulecia. Rzekome ludzkie „rasy” wyróżniały się biologicznymi atrybutami, takimi jak kolor skóry, kształt twarzy i nosa, a nawet budowa włosów. Na przykład idea białej, czerwonej, żółtej i czarnej „rasy” została ukształtowana przez szwedzkiego przyrodnika Carla von Linné w XVIII wieku i została wówczas niesłusznie naukowo zaakceptowana. Zbrodnie przeciwko ludzkości, takie jak ludobójstwa w czasach kolonializmu (np. ludobójstwo Herero i Namaqua w latach 1903-1908) i Holokaust, były usprawiedliwiane na podstawie tej formy rasizmu. W świetle tych popełnionych okrucieństw UNESCO wydało w 1950 r. oświadczenie zatytułowane „Kwestia rasowa”, w którym teorie biologiczne o wyższości i niższości pewnych grup etnicznych są uważane za nienaukowe i nie do utrzymania. Istnienie ludzkich „ras” jest tam opisane jako „mit społeczny”, a nie zjawisko biologiczne¹⁹. Niemniej jednak dyskryminacja ze względu na rasizm biologiczny trwała przez drugą połowę XX wieku w systemach ze zinstytucjonalizowaną segregacją rasową (np. prawa Jima Crowa w Stanach Zjednoczonych do 1965 roku i apartheid w RPA nawet do początku lat 90.).

Rasizm kulturowy

Z powodu okrucieństw popełnianych na podstawie wiary w rzekome „rasy biologiczne”, pojęcie rasizmu biologicznego straciło na znaczeniu od drugiej połowy XX wieku. Aby jeszcze bardziej usprawiedliwić rzekomą nierówność ludzi, od lat 70. teorie biologiczne uzupełniano teoriami kulturowymi. Rasizm kulturowy oznacza, że zamiast różnic biologicznych podkreśla się różnice kulturowe między ludźmi i uważa się, że niektóre kultury są lepsze od innych. Nawet jeśli rasizm kulturowy nie używa bezpośrednio pojęcia „rasa”, wynikająca z tego dyskryminacja jest jednak rasistowska. Dlatego zjawisko to nazywane jest również „rasizmem bez ras”. Przykładem tej formy rasizmu jest prawicowy ekstremistyczny apel o segregację różnych kultur w kontekście tak zwanego kryzysu uchodźczego (zob. Moduł 1). Według prawicowego poglądu ekstremistów kultura zachodnia jest zagrożona przez „kultury obce”. W obecnych społeczeństwach zachodnich, szczególnie muzułmanie są dotknięci rasizmem kulturowym (zob. Moduł 4)²⁰. Jedną z głównych funkcji rasizmu spełnia również rasizm kulturowy: legitymizować dyskryminację pewnych grup ludzi na podstawie pewnych niezmiennych cech.

Rasizm na co dzień

Filomena Essed, krytyczna teoretyczka rasy, ukuła w latach 80. XX wieku termin „rasizm na co dzień”. Codzienny rasizm definiuje jako „proces, w którym (a) uspołecznione pojęcia rasistowskie są integrowane w znaczenia, które sprawiają, że praktyki są natychmiast definiowalne i możliwe do opanowania, (b) praktyki o implikacjach rasistowskich stają się same w sobie znane i powtarzalne oraz (c) leżące u podłoża rasowego i etnicznego relacje są aktualizowane i wzmacniane przez te rutynowe lub znane praktyki w codziennych sytuacjach”²¹. Jest to zatem wdrażanie rasistowskich pojęć w życie

¹⁹ *The race question*, UNESCO, s. 8, 1950 (<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000128291>) [dostęp: 07.09.2020]

²⁰ C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 54-59.

²¹ C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 59.



codziennym²². Ta społecznie wyuczona wiedza rasistowska jest powielana każdego dnia i często nie jest nawet postrzegana przez osoby, na które nie ma ona wpływu, ponieważ jest tak „normalna”. Przykładem codziennego rasizmu jest pozornie nieszkodliwe pytanie „Skąd właściwie jesteś?” ponieważ wyklucza adresata z (białej) społeczności mieszkającej w kraju. Osoby poszkodowane są subtelnie pamiętane, że nie należą do danego kraju. Powiedzenia typu „Nie mam nic przeciwko Turkom/Czarnym itd., ale...” są również typowe dla codziennego rasizmu. Nawet jeśli codzienny rasizm może wydawać się nieszkodliwy dla osób, które nie są nim dotknięte, pomaga utrzymać, normalizować i uzasadniać zachowania rasistowskie²³.

Ćwiczenie: Rasizm na co dzień

Zapoznanie się z programem nadawanym przez BBC Three, pt. *Everyday racism – The things I hear every day* (tłum. Rasizm na co dzień – sprawy o których słyszę każdego dnia) na YouTube (<https://www.youtube.com/watch?v=Q0vTzgOBC9A>).

- Zwróć uwagę na niektóre doświadczenia osób przedstawionych w filmie dotyczące codziennego rasizmu. Podaj powody dla każdego przykładu, dlaczego doświadczenia można zaklasyfikować jako rasistowskie.
- Czy potrafisz rozpoznać inne formy dewaluacji, których doświadczają ludzie w filmie?
- W filmie użyto terminu – mikroagresja. Czy kiedykolwiek słyszałeś to słowo i jak zdefiniowałbyś je własnymi słowami?

Film w języku niemieckim: <https://www.youtube.com/watch?v=ZdPk-vfD-iM>

Pytania:

- Czy możesz pomyśleć o trzech aspektach swojego życia, w których ludzie o różnym kolorze skóry mogą mieć różne doświadczenia? (hobby, praca)
- Wybierz jedną z osób na filmie, postaw się w jej sytuacji i wyobraź sobie, jak zareagowałabyś na formę rasizmu, której doświadczyła. Napisz krótki tekst.
- Dla osób przedstawionych na filmach codzienny rasizm w ogromnym stopniu wpłynął na ich życie. Jakie są faktyczne konsekwencje lekceważenia ich z pobudek rasistowskich? Wymień trzy.

Film w języku chorwackim: https://vimeo.com/45324940?fbclid=IwAR1eAG-DoNsiYnp_GMVopx5CIb9HHBevwUOcA2or_TkZh7BUHxA8Di8LmoAQ

Pytania:

²² C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 60.

²³ C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 60.



- Jakie są podobieństwa i/lub różnice między dwoma aktorami w historii?
- Jak nazwałbyś ideologie nierówności pokazane w tym filmie?
- Czy możesz podać przykład/sytuację z życia codziennego/z mediów (społecznych), kiedy wystąpił rasizm/antycyganizm?

Film po polsku: <https://kultura.trojmiasto.pl/Moje-cialo-jest-zbyt-czarne-by-byc-polskie-Ogi-Ugonho-o-problemach-Afropolakow-n161405.html>

Pytania:

- Dlaczego tych czterech bohaterów chciało podzielić się swoimi doświadczeniami?
- Jakie mogli mieć doświadczenia?
- O jakich przykładach „codziennego” rasizmu jest mowa w filmie?
- Czy znasz jeszcze jakieś przykłady przejawów rasizmu spotykanego na co dzień?

Rasizm instytucjonalny lub strukturalny

Rasizm instytucjonalny jest ściśle związany z rasizmem codziennym. Podczas gdy codzienny rasizm skupia się na codziennych doświadczeniach dotkniętych nim osób, rasizm instytucjonalny skupia się na instytucjach społecznych, z których wywodzi się rasistowski dyskurs i zachowanie. Dyskryminacja rasistowska jest systematycznie ponownie produkowana i wzmacniana przez instytucje, prawa, systemy edukacji, struktury, które są nieodłączną częścią naszego społeczeństwa²⁴. Oznacza to, że biały przywilej jest systematycznie wplatany w samo funkcjonowanie społeczeństwa, biurokrację, prawa, politykę i ostatecznie w nasze codzienne życie i wierzenia. Ta forma rasizmu jest trudniejsza do rozpoznania i walki, ponieważ jest bardziej subtelna. Rasizm instytucjonalny dotyka wszystkich. Jednak to, czy ludzie z tego korzystają, czy cierpią, zależy od koloru skóry lub postrzeganej przez nich przynależności kulturowej i religijnej.

Często przytaczana definicja rasizmu instytucjonalnego pochodzi z tak zwanego badania Macphersona, ekspertyzy wyjaśniającej, dlaczego siły policyjne nie przeprowadziły właściwego dochodzenia w sprawie morderstwa czarnoskórego nastolatka w Wielkiej Brytanii w 1999 roku. Rasizm instytucjonalny jest tam zdefiniowany jako: *zbiorowa niezdolność organizacji do zapewnienia odpowiedniej i profesjonalnej obsługi ludziom ze względu na ich kolor skóry, kulturę lub pochodzenie etniczne. Można ją dostrzec lub wykryć w procesach, postawach i zachowaniach stanowiących dyskryminację poprzez nieświadome uprzedzenia, ignorancję, bezmyślność i rasistowskie stereotypy, które działają na szkodę mniejszości etnicznych*²⁵.

²⁴ C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 61-62.

²⁵ *Home Office, The Stephen Lawrence Inquiry*, Rn. 6.34, cytata za C. Barskanmaz, *op.cit.*, 1999, s. 62.



Skupiamy się tutaj na kolektywnym charakterze dyskryminacji rasistowskiej, ale rasizm instytucjonalny może być również praktykowany przez osoby, które – świadomie lub nieświadomie – czują niejako pozwolenie by dyskryminować lub działać przemocą²⁶. Przykładem tego jest rasistowska przemoc policji, przeciwko której obecnie szczególnie protestuje się w Stanach Zjednoczonych po śmierci George’a Floyda w 2020 r. w areszcie policyjnym, która przyciągnęła wiele uwagi mediów na całym świecie i wywołała ogólnokrajowe protesty. Jednak rasistowska przemoc policyjna zdarza się codziennie, a ofiar tej instytucjonalnej formy rasizmu jest wiele. Również w Europie „profilowanie rasowe” jest powszechną praktyką egzekwowania prawa. Profilowanie rasowe oznacza, że na przykład policjanci podejrzewają osoby tylko na podstawie ich koloru skóry, pochodzenia etnicznego lub domniemanego pochodzenia kulturowego.

Ćwiczenie: Eksperyment w programie Talk Show

Obejrzyj odcinek *Jane Elliott's Blue Eyes / Brown Eyes Anti-Racism Exercise* (tłum. Niebieskie oczy Jane Elliot / brązowe oczy. Ćwiczenie antyrasistowskie) z programu *Oprah Winfrey Show* (<https://www.youtube.com/watch?v=ebPoSMUL15U>) i odpowiedz na następujące pytania:

- Jakie znasz podobieństwa do przeszłych i obecnych praktyk rasistowskich?
- Zwróć uwagę na język Jane Elliott. Jakie są argumenty przeciwko niebieskookim ludziom? Czy widzisz jakies nakładanie się języka rasistowskiego skierowanego przeciwko ludziom kolorowym?
- Jak oceniasz eksperyment? Odnosisz sukces, czy nie? Jakie masz uwagi krytyczne? Jak oceniasz krytykę ludzi z publiczności?
- Czy wykorzystałabyś lub wykorzystałbyś to ćwiczenie w swojej klasie?

5. DLACZEGO RASIZM JEST NIEBEZPIECZNY DLA DEMOKRACJI?

Ćwiczenie: Oświadczenie UNESCO odnośnie *Pytania o rasę z 1950 roku*

Przeczytaj fragmenty oświadczenia UNESCO „Pytanie wyścigowe” i odpowiedz na poniższe pytania:

- Jaki jest kontekst historyczny oświadczenia UNESCO?
- Jak UNESCO definiuje rasizm? Jakie aspekty są dla Ciebie ważne?
- Mając na uwadze fragmenty oświadczenia UNESCO i czego dowiedziałeś się o rasizmie w tym module, dlaczego uważasz, że rasizm jest niebezpieczny dla demokracji? Uwzględnij swoją ideę demokracji w swojej odpowiedzi.

Nie trzeba chyba podkreślać wagi, jaką problem rasy nabrał we współczesnym świecie. Ludzkość nie zapomni szybko niesprawiedliwości i zbrodni, które nadają tak tragiczny wydźwięk słowu „rasa”. Było

²⁶ C. Barskanmaz, *op.cit.*, s. 62.



nieuniknione, że UNESCO zajmie stanowisko w kontrowersji tak ściśle związanej nie tylko z jej celami, ale także z samą jego naturą. Podobnie jak wojna, problem rasy, która bezpośrednio wpływa na miliony ludzkich istnień i powoduje niezliczone konflikty, ma swoje korzenie w ludzkich umysłach. Preambuła Konstytucji UNESCO, przyjętej w 1945 r., wyraźnie wymienia rasizm jako jedno ze zła społecznego, do zwalczania którego nowa Organizacja została powołana. Ponadto Konstytucja stwierdza, że *wielka i straszliwa wojna, która się teraz zakończyła, była wojną, która była możliwa dzięki zaprzeczeniu demokratycznym zasadom godności, równości i wzajemnego szacunku ludzi oraz propagowaniu na ich miejsce, przez ignorancję i uprzedzenia o doktrynie nierówności ludzi i ras.*

[...]

Z biologicznego punktu widzenia gatunek Homo sapiens składa się z wielu populacji, z których każda różni się od pozostałych częstotliwością jednego lub więcej genów. Takich genów, odpowiedzialnych za dziedziczne różnice między ludźmi, jest zawsze niewiele w porównaniu z całą genetyczną konstytucją człowieka i ogromną liczbą genów wspólnych wszystkim istotom ludzkim, niezależnie od populacji, do której należą. Oznacza to, że podobieństwa między mężczyznami są znacznie większe niż ich różnice.

[...]

To są fakty naukowe. Niestety, kiedy większość ludzi używa terminu „rasa”, nie robi tego w zdefiniowanym powyżej sensie. Dla większości ludzi rasa to dowolna grupa ludzi, którą określają jako rasę. Tak więc wiele grup narodowych, religijnych, geograficznych, językowych czy kulturowych, w tak luźnym użyciu, zostało nazwanych „rasą”, podczas gdy oczywiście Amerykanie nie są rasą, ani Anglicy, ani Francuzi, ani żadna inna grupa narodowa. Katolicy, protestanci, muzułmanie i Żydzi nie są rasami, podobnie jak grupy mówiące po angielsku lub jakimkolwiek innym języku nie można w ten sposób zdefiniować jako rasy; ludzie mieszkający w Islandii, Anglii lub Indiach nie są rasami; ludzie, którzy są kulturowo Turcy, Chińczycy i tym podobne, nie mogą być przez to określani jako rasy.

[...]

Należy odróżnić biologiczny fakt rasy i mit „rasy”. Dla wszystkich praktycznych celów społecznych „rasa” jest nie tyle zjawiskiem biologicznym, ile mitem społecznym. Mit „wyścig” spowodował ogromne szkody ludzkie i społeczne. W ostatnich latach pochłonęła życie ludzkie i spowodowała niewypowiedziane cierpienia. Wciąż uniemożliwia normalny rozwój milionów istot ludzkich i pozbawia cywilizację efektywnej współpracy produktywnych umysłów. Różnice biologiczne między grupami etnicznymi należy lekceważyć z punktu widzenia akceptacji społecznej i działań społecznych. Najważniejsza jest jedność ludzkości, zarówno z biologicznego, jak i społecznego punktu widzenia. Rozpoznanie tego i odpowiednie działanie jest pierwszym wymogiem współczesnego człowieka.

[...]

Zgodnie z obecną wiedzą nie ma dowodów na to, że grupy ludzkie różnią się pod względem wrodzonych cech psychicznych, czy to pod względem inteligencji, czy temperamentu. Dowody naukowe wskazują, że zakres zdolności umysłowych we wszystkich grupach etnicznych jest prawie taki sam.

[...]

Wreszcie, badania biologiczne wspierają etykę powszechnego braterstwa; bo człowiek rodzi się z popędami do współpracy i jeśli te popędy nie zostaną zaspokojone, zachorują zarówno ludzie, jak i narody. Człowiek rodzi się jako istota społeczna, która może osiągnąć swój najpełniejszy rozwój tylko poprzez interakcję z bliźnimi. Zaprzeczenie w jakimkolwiek punkcie tej więzi społecznej między człowiekiem a człowiekiem niesie ze sobą dezintegrację. W tym sensie każdy mężczyzna jest stróżem swojego brata. Bo każdy człowiek jest kawałkiem kontynentu, częścią głównego, bo jest zaangażowany w ludzkość²⁷.

Demokracje, w których żyjemy, są kształtowane przez liberalne i pluralistyczne idee. Oznacza to, że te demokracje muszą zapewnić wolne wybory, rozdział władzy, rządy prawa oraz prawa człowieka i obywatela, które gwarantują równe traktowanie wszystkich ludzi, przy jednoczesnym uznaniu różnorodności w społeczeństwie. Wiąże się to również z ochroną mniejszości. Podstawą demokracji, w których żyjemy, jest wiara w równość wszystkich ludzi, zapisana w odpowiednich tekstach konstytucyjnych.

Rasizm podważa wszystkie te zasady. Wywodzi się z dokładnie odwrotnej perspektywy, ponieważ głosi, że ludzie są nierówni z powodu niezmiennych cech biologicznie lub kulturowo oraz że niektórzy ludzie są lepsi lub gorsi. Z powodu rasizmu, który jest zinstytucjonalizowany i powielany w życiu codziennym, ludzie są dyskryminowani. Ta rasistowska dyskryminacja wzmacnia nierówność społeczną, co z kolei zwiększa polaryzację w społeczeństwie. Ta polaryzacja osłabia jednak spójność społeczną. W konsekwencji podważana jest sama legitymacja państwa, ponieważ nie może ono zapewnić ochrony i równego traktowania wszystkich ludzi, co gwarantuje jego konstytucja. W ten sposób rasizm wywołuje reakcję łańcuchową o fatalnych skutkach i dlatego stanowi wielkie niebezpieczeństwo dla demokracji.

²⁷ *The race question, op.cit., s. 1-10.*



Przekonanie, że wszyscy ludzie są równi i zapewnienie równego traktowania wszystkich wobec prawa niekoniecznie oznacza, że wszyscy mają takie same potrzeby. Podczas gdy idea różnych ludzkich ras jest nienaukowa i nieludzka, „rasa” jako zjawisko społeczne jest realna. Ze względu na rasizm instytucjonalny jednostki są traktowane odmiennie w społeczeństwie, na przykład na rynku mieszkaniowym, pod względem możliwości zatrudnienia i dostępu do usług publicznych, takich jak opieka zdrowotna czy edukacja. Oznacza to, że nie każdy może „w pełni uczestniczyć w głównym nurcie społecznym, politycznym i gospodarczym”²⁸. Dlatego polityka publiczna nie może ignorować czynnika „rasy” w rozwiązywaniu problemów społecznych. Nie ma ludzkich „ras”, ale rasizm je konstruuje i czyni z nich potężną kategorię naszej społecznej rzeczywistości²⁹. Zatem „rasa” może mieć podobny efekt jak inne kategorie dyskryminacji, takie jak płeć (tożsamość) i orientacja seksualna (patrz Moduł 5), wiek, przynależność religijna (zob. Moduły 2 i 4) lub klasa społeczna.

6. PROPOZYCJE ĆWICZEŃ DO WYKORZYSTANIA NA ZAJĘCIACH

1. Wszyscy studenci stoją; część klasy pozostaje wolna. Nauczyciel zadaje uczniom różne pytania. Każdy, kto chce odpowiedzieć na pytanie twierdząco, udaje się do pustej części pokoju. Pytania powinny być na początku trywialne, a później nabrać większej głębi. Uczniowie powinni nauczyć się z tego ćwiczenia, że podobieństwa i różnice często rozkładają się inaczej niż myślą. Widzą również, że wszyscy ludzie myślą w ten sam sposób o naprawdę ważnych pytaniach.

Przykładowe pytania:

- Kto z was zrobił sobie jakiś *piercing*?
- Kto chciałby mieszkać nad morzem?
- Kto lubi grać w gry na komputerze lub telefonie komórkowym?
- Kto z was pali i chce rzucić?
- Kto kiedykolwiek płakał podczas oglądania filmu?
- Kto miał bardzo trudne chwile w swoim życiu?
- Kto kiedykolwiek widział, jak ktoś inny potrzebuje pomocy, ale zawahał się pomóc?
- Kto kiedykolwiek potrzebował pomocy, ale jej nie otrzymał?
- Kto uważa, że każdy powinien mieć dach nad głową?
- Kto wie, jak to jest, gdy nie możesz podejmować własnych decyzji?
- Kto został znieważony z powodu koloru skóry, wyznania lub wyglądu?
- Kto chciałby być oceniany według swoich czynów, a nie według ich wyglądu czy religii?

²⁸ A. Smedley, B. Smedley, *op.cit.*, s. 23-24.

²⁹ A Smedley, B. Smedley, *op.cit.*, s. 23-24.

Cała klasa wyraża swoje opinie na temat tego zadania.

2. Teatr improwizacji

Dwóch uczestników rozpoczyna teatr improwizacji, rozpoczynając dialog na temat „rasizmu”. Podawany jest tu temat i miejsce sceny, np. szkoła, kino, wywiad itp. W teatrze improwizowanym dozwolone jest również zajmowanie pozycji, z którymi się nie zgadzamy. Na przykład dyskusje mogą być szczególnie interesujące i owocne. Reszta uczestników ogląda scenę, gdy tylko ktoś chce dodać kolejny aspekt, osoba podchodzi do przodu i dotyka uczestnika dialogu, którego rolę chce przyjąć na ramię. To znak do wymiany, a osoba, która do tej pory dyskutowała, staje się widzem. Nauczyciel powinien motywować i zachęcać uczniów do udziału w teatrze improwizacji. Na przykład może dać znak, jeśli chce, aby wykonawcy się zmienili. Jednym ze sposobów na pozbycie się nieśmiałości uczestników jest rozdawanie kart zawierających różne stwierdzenia lub terminy na dany temat. Termin musi być teraz włączony do rozmowy, a także daje sugestie dotyczące możliwego przebiegu rozmowy.

Pytania sprawdzające wiedzę:

- Czego dowiedziałeś się czegoś nowego o rasizmie?
- Czy rasizm jest kwestią, która wcześniej ciebie niepokoiła?
- Czy teraz będziesz zwracał większą uwagę na wszelkie przejawy rasizmu?

7. GDZIE SZUKAĆ INFORMACJI? ORGANIZACJE POZARZĄDOWE I INNE INSTYTUCJE

Austria:

- ZARA: Odwaga cywilna i działania antyrasistowskie (oryg. Civil courage and anti-racism work) (www.zara.or.at/de/)
- Counselling center for migrants (www.migrant.at/)
- Klagsverband: NGO against discrimination (www.klagsverband.at)
- Bundeskanzleramt: Hotline gegen Diskriminierung und Intoleranz (<https://www.bundeskanzleramt.gv.at/service/hotline-gegen-diskriminierung-und-intoleranz.html>)
- Die österreichischen AnwältInnen für Gleichbehandlung im Bundeskanzleramt (www.gleichbehandlungsanwaltschaft.at)

Niemcy:

- advd: Antidiskriminierungsverband Deutschland (<https://www.antidiskriminierung.org>)
- Mobile Beratung gegen Rechtsextremismus (<https://www.bundesverband-mobile-beratung.de/>)
- Schule ohne Rassismus, Schule mit Courage (<https://www.schule-ohne-rassismus.org/>)
- Bündnis für Demokratie und Toleranz (<https://www.buendnis-toleranz.de/>)

- Gelbe Hand (<https://www.gelbehand.de/>)

Polska:

- Nigdy Więcej Association (<https://www.nigdywiecej.org/>)
- Instytut Bezpieczeństwa Społecznego (<https://www.fundacjaibs.pl/>)
- Ośrodek Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych (<https://omzrik.pl/>)
- Centrum Wielokulturowe, Warszawa (<https://centrumwielokulturowe.waw.pl/>)
- Krajowe Biuro Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji w Polsce (<https://poland.iom.int/>)
- Fundacja na Rzecz Różnorodności Społecznej (<https://frs.org.pl/>)
- Polskie Forum Migracyjne (<https://forummigracyjne.org/>)

Chorwacja:

- Inicijativa mladih za ljudska prava – Hrvatska (<http://yih.hr/hr/>)
- Centar za mirovne studije (<https://www.cms.hr>)
- Okusi doma (<https://www.okus-doma.hr/en/tekstovi/okusi>)
- Centar za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija (CEDIM) Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
(https://www.fpzg.unizg.hr/znanost_i_istrazivanje/centri/cim/cedim)
- Društvo Afrikanaca u Hrvatskoj (DAH) (<https://hr.usembassy.gov/hr/>)
- Kuća Ljudskih prava (<https://www.kucaljudskihprava.hr>)
- Udruga Pragma (<https://www.udruga-pragma.hr>)

7. LITERATURA

Attia I., Keskinliç O.Z., *Rassismus und Rassismuserfahrung. Entwicklung – Formen – Ebenen*, [in:] *Wissen schafft Demokratie – Schwerpunkt Diskriminierung*, Institut für Demokratie und Zivilgesellschaft, 2017 (<https://www.idz-jena.de/wsddet/rassismus-und-rassismuserfahrung-entwicklung-formen-ebenen>) [dostęp: 25.05.2020].

Auma M.M. *Rassismus*, 2017 (<https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration/223738/rassismus>) [dostęp: 19.02.2021].

Barskanmaz C., *Recht und Rassismus. Das menschenrechtliche Verbot der Diskriminierung aufgrund der Rasse*, Berlin: Springer, 2019.

Essed P., *Understanding Everyday Racism. An Interdisciplinary Theory*, 1991.

Fredrickson G.M., *Racism: A Short History*, 2015.

Koller Ch., *Rassismus*, 2009, Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Pläne der Bundesregierung – Grundgesetz: Begriff „Rasse“ wird gestrichen, ZDF 2020, (<https://www.zdf.de/nachrichten/politik/grundgesetz-rasse-lambrecht-100.html>) [dostęp: 12.02.2021].

Smedley A., Smedley B.D., *Race as Biology Is Fiction, Racism as a Social Problem Is Real. Anthropological and historical perspectives on the social construction of race*, „American Psychologist”, 60 (1), 2005 (<https://pdfs.semanticscholar.org/c4ca/5bcd7bf7d92e500369858cd505a082597c70.pdf>). [dostęp: 18.08.2020].

Smedley A., *Racism* (<https://www.britannica.com/topic/racism>) [dostęp: 17.08.2020].

The race question, UNESCO 1950 (<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000128291>) [dostęp: 07.09.2020].

Ćwiczenia:

Adichie C., *Die Gefahr einer einzigen Geschichte*, 2009 (<https://www.youtube.com/watch?v=D9Ihs241zeg>) [dostęp: 23.09.2020]. (Transkrypcja: <https://www.hohschools.org/cms/lib/NY01913703/Centricity/Domain/817/English%2012%20Summer%20Reading%20-%202018.pdf>) [dostęp: 24.09.2020].

Elliott J., *Blue Eyes/Brown Eyes Anti-Racism Exercise*, The Oprah Winfrey Show, 1992 (<https://www.youtube.com/watch?v=ebPoSMUL15U>) [dostęp: 23.09.2020].

Racism definition, Merriam-Webster to make update after request, BBC, (<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52993306>) [dostęp: 23.09.2020].

8. LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA

Austria i Niemcy

Eddo-Lodge R., *Warum ich nicht länger mit Weißen über Rassismus spreche*, Bonn: Tropen Verlag, 2020.

El-Madaalani, A., *Diskriminierung von Menschen mit Migrationshintergrund* [in:] Scherr A., El-Madaalani A., Yüksel G., *Handbuch Diskriminierung*, Wiesbaden: Springer, 2017.

El-Mafaalani A., Walechiak J., Weitzel G., *Tatsächliche, messbare und subjektiv wahrgenommene Diskriminierung* [in:] Scherr A., El-Madaalani A., Yüksel G., *Handbuch Diskriminierung*, Wiesbaden: Springer, 2017.

Hasters A., *Was weiße Menschen nicht über Rassismus hören wollen aber wissen sollten*, Berlin: hanserblau, 2019.

Kampf gegen Rassismus und Diskriminierung, Bundesministerium Europäische und Internationale An-
gelegenheiten, 2020 ([https://www.bmeia.gv.at/europa-aussenpolitik/menschenrechte/schwer-
punktthemen/kampf-gegen-rassismus-und-diskriminierung/](https://www.bmeia.gv.at/europa-aussenpolitik/menschenrechte/schwer-
punktthemen/kampf-gegen-rassismus-und-diskriminierung/)) [dostęp: 11.03.2021].

Koller C., *Was ist eigentlich Rassismus?*, 2005 [https://www.bpb.de/politik/extremismus/rechtsextre-
mismus/213678/was-ist-eigentlich-rassismus](https://www.bpb.de/politik/extremismus/rechtsextre-
mismus/213678/was-ist-eigentlich-rassismus)

Marschke B., Brinkmann H.U., *Ich habe nichts gegen Ausländer, aber...*, Alltagsrassismus in Deutsch-
land. Berlin, LIT Verlag, 2015.

Mecheril P., *Die Normalität des Rassismus. In Informations- und Dokumentationszentrum für Antiras-
sismusarbeit in NRW, Tagungsdokumentation des Fachgesprächs zur „Normalität und Alltäglichkeit
des Rassismus“*, 2007.

Ogette T., *Exit Racism*, Münster: Unrast Verlag, 2020.

*Opfer oder Verdächtige – Eine Frage der Hautfarbe. Rassistische Diskriminierung im österreichischen
Polizei- und Justizsystem*, Amnesty International Österreich, 2009 ([https://www.amnesty.at/me-
dia/2387/oesterreich_opfer-oder-verdaechtige.pdf](https://www.amnesty.at/me-
dia/2387/oesterreich_opfer-oder-verdaechtige.pdf)) [dostęp: 11.03.2021].

Rassismus Report 2019 – Analyse zu rassistischen Übergriffen und Strukturen in Österreich, ZARA
2020, (https://assets.zara.or.at/download/pdf/ZARA-Rassismus_Report_2019.pdf). [dostęp:
11.03.2021].

Rommelspacher B., Was ist eigentlich Rassismus? [in:] Mecheril P., Melter C., *Rassismuskritik - Band
1: Rassismustheorie und -forschung*, Schwalbach: Wochenschau, 2009.

Ruecker T., Ives L., *White Native English Speakers Needed: The Rhetorical Construction of Privilege in
Online Teacher Recruitment Spaces*, TESOL Vol. 49, Nr 4, Grudzień 2015.

Was ist Rassismus? Amadeu Antonio Stiftung, [https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/rassis-
mus/was-ist-rassismus/](https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/rassis-
mus/was-ist-rassismus/)

Was ist Rassismus? – Definitionen, Human Rights Watch Schweiz, 2013 ([https://www.human-
rights.ch/de/ipf/menschenrechte/rassismus/dossier/was-ist-rassismus/](https://www.human-
rights.ch/de/ipf/menschenrechte/rassismus/dossier/was-ist-rassismus/)) [dostęp: 26.05.2020].

Zick A., Sozialpsychologische Diskriminierungsforschung, [in:] Scherr A., El-Madaalani A., Yüksel G.,
Handbuch Diskriminierung, Wiesbaden: Springer, 2017.

[http://wochenendseminar.blogspot.de/images/TagungsdokumentationNormalittundAlltglichkeit-
desRassismusIDANRW_01.pdf#page=4](http://wochenendseminar.blogspot.de/images/TagungsdokumentationNormalittundAlltglichkeit-
desRassismusIDANRW_01.pdf#page=4)

[http://initiative-schluessel mensch.org/wp-content/uploads/2018/12/Rommelspacher-Was-ist-Ras-
sismus.pdf](http://initiative-schluessel mensch.org/wp-content/uploads/2018/12/Rommelspacher-Was-ist-Ras-
sismus.pdf)

Polska:

Ohia-Nowak M.A., *Rasizm bardziej w nas czy wokół nas?*, Polska Akcja Humanitarna, 2020.

Przeciwdziałanie przemocy motywowanej rasą, pochodzeniem etnicznym i narodowością, „Biuletyn RPO”, Nr 4, Warszawa 2012.

Sztejnberg A., Jasiński T.L., *Problem rasizmu i dyskryminacji rasowej na polskich stadionach z perspektywy studentów przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego*, „Forum Oświatowe”, Tom 29 Nr 1(57) 2017.

Włoch R., *Raport dotyczący wybranych przejawów dyskryminacji (rasizm, antysemityzm, ksenofobia i homofobia) w polskim sporcie*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, 2014.

Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości w sprawie nasilania się i radykalizowania postaw rasistowskich i ksenofobicznych w Polsce, Rzecznik Praw Obywatelskich, 15.02.2018.

Zwalczanie rasizmu i dyskryminacji w edukacji i poprzez edukację, Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI).

<https://www.pah.org.pl/app/uploads/2021/02/RASIZM-bardziej-w-nas-czy-wokol-nas.pdf>

<http://bityl.pl/JUsup>

<https://bip.brpo.gov.pl/pliki/13384562840.pdf>

<http://bityl.pl/TCuuB>

<http://bityl.pl/GXNHZ>

<https://rm.coe.int/zalecenie-nr-10-dotyczace-ogolnej-polityki-ecri-kluczowe-tematy/16808e55c7>

<https://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/387/337>